

УДК: 331.522.4:330.52

*І. М. БОБУХ,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України”*

ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА

Постановка проблеми. Вирішення широкого спектра наукових проблем економічної оцінки національного багатства як макроекономічного агрегату вищого рівня, що характеризує потенціал розвитку країни, набуває особливої актуальності в сучасних умовах пошуку шляхів подолання глобальної фінансово-економічної кризи, вимагаючи комплексного дослідження його формування з урахуванням властивостей окремих елементів, серед яких одним з найважливіших є людський потенціал, що одночасно виступає рушійною силою і метою економічного зростання.

У рамках нашого дослідження людський потенціал розглядається як загальний обсяг людських ресурсів, що характеризується набутими знаннями, здібностями, станом здоров'я та доступом до інформаційних ресурсів. У свою чергу, людський капітал є частиною людського потенціалу, залученою у процес виробництва продукції (робіт та послуг) з метою створення нової вартості та отримання доходу. Таким чином, людський капітал та некапіталізована (незадіяна у виробничому процесі) частина потенціалу становлять людський потенціал в цілому й, відповідно, капіталізація людського потенціалу – це процес перетворення незадіяного потенціалу у людський капітал як джерело створення нової вартості.

Тривалий генезис проблематики людського розвитку в ході еволюції економічної теорії не вичерпав її актуальності, а скоріше призвів до виникнення великої кількості суперечливих суджень та понять, що характеризують місце людини у формуванні потенціалу економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених в даному напрямі охоплюють дослідження демографічного потенціалу, сукупної робочої сили, трудових ресурсів, демографічного потенціалу, людського фактора, людського капіталу, індексу розвитку людського потенціалу та інших показників, що характеризують прояви сутнісних сил людини. Найпотужнішою течією океану наукових думок даного спрямування є теорія людського капіталу, піонерами якої вважаються Т. Шульц, М. Фрідмен, Я. Мінсер, Е. Денісон, Дж. Кендрік, Г. Беккер, Й. Бен-Порат та М. Киллінгсворс. Серед російських та українських економістів, праці

яких присвячені умовам формування людського капіталу як елементу національного багатства, слід виділити Є. Бухвальда, Л. Нестерова, Е. Лібанову, В. Близнюк, В. Радаєва, В. Марцинкевича, Б. Гойло, С. Дятлова, Г. Аширову та ін. Значну увагу даним питанням приділяли й фахівці міжнародних організацій, зокрема Світового банку, серед яких А. Kunte, К. Hamilton, J. Dixon, M. Klements та ін.

Вперше термін „людський капітал” запропонував Т. Шульц, згідно з концепцією якого людський капітал – це нагромаджені в країні затрати на відтворення робочої сили, результатом яких є накопичення здатності людей до праці, їх утворююча діяльність в суспільстві, підтримання життя й здоров’я людей і т.д. [1]. Базова теоретична модель людського капіталу вперше була розроблена Г. Беккером, який обґрунтував, що диференціація у ставках заробітної плати обумовлена відмінностями у індивідуальних капіталовкладеннях у робочу силу [2], крім яких Й. Бен-Порат запропонував враховувати індивідуальну здатність до навчання та вже нагромаджений рівень людського капіталу.

У Росії проблемам людського капіталу та його місця в системі інших можливих „капіталів” значну увагу приділяв В. Радаєв, який зазначав, що „у своєму інкорпорованому стані людський капітал являє собою сукупність нагромаджених професійних знань, умінь та навичок, отримуваних у процесі освіти та підвищення кваліфікації, які в подальшому можуть приносити дохід – у вигляді заробітної плати, відсотку або прибутку” [3]. Однак поза увагою дослідників, на жаль, залишилися зовнішні фактори (загальноекономічного розвитку, збалансованості нагромадження різних видів капіталу, сприятливості соціального середовища та ін.), які впливають на формування і можливості реалізації людського потенціалу, економічна оцінка якого як елементу національного багатства України в контексті світових параметрів є **метою** даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У світовій практиці виділяється три основні підходи до економічної оцінки людського капіталу: 1) капітал як сума інвестицій заради отримання доходів у майбутньому; 2) капітал як потік доходів індивіда; 3) капітал як певні характеристики людини, які забезпечують її працездатність та продуктивність.

Першою в історії науковою спробою оцінки людського капіталу у XVII ст. були розрахунки англійського економіста У. Петті, який, зіставляючи ренту з майна з його вартістю (15 та 250 млн. фунтів стерлінгів), дійшов висновку, що населення, яке створює матеріальні цінності на 25 млн. ф. ст., являє собою багатство в 417 млн. ф. ст., у 1,7 разу перевищуючи вартість матеріальної складової національного багатства [4].

Теоретично класичною на сьогоднішній день вважається методика оцінки людського капіталу Дж. Кендрика, який запропонував при визначенні величини нагромаджених інвестицій в людину використовувати метод „безперервної інвентаризації”, що зводиться до визначення витрат сім’ї та суспільства за такими видами: утримання дітей до досягнення ними працездатного віку та набуття певної спеціальності; перепідготовка; підвищення кваліфікації; міграція робочої сили; охорона здоров’я та ін. за середній період підготовки робочої сили [5].

Найвідомішим міжнародним показником, що характеризує стан розвитку людських ресурсів країн світу, є обчислюваний у рамках ПРООН індекс розвитку людського потенціалу (що характеризує рівень життя, довголіття та знань населення), за яким у 2005 р. Україна була на 76-му місці серед 177 країн світу (для порівняння: США – на 12-му, Франція – на 10-му, Німеччина – на 22-му, Російська Федерація – на 67-му) [6]. Але обчислені за такою методикою індекси, дозволяючи порівняти рівень розвитку людського потенціалу в різних країнах, не дають уявлення про його частку в складі національного багатства цих держав.

Менш поширеним, але досить оригінальним і інноваційним на сьогоднішній день є залишковий принцип оцінки людського капіталу, використовуваний фахівцями Світового банку та Центрального бюро статистики Норвегії [7], за яким на першому етапі з загального обсягу чистого національного продукту (ЧНП) віднімається ЧНП, вироблений за рахунок природних ресурсів, після чого обчислюється поточна вартість залишку „нересурсного” ЧНП за середню кількість років продуктивного життя населення. А з отриманого у результаті продукту віднімається сума активів та землі. Решта (залишок) і визначається як вартість людських ресурсів. Слід зауважити, що автори експериментальної методики, при здійсненні у 1994 р. на її базі аналітичних розрахунків, були змушені зробити велику кількість значних припущень та спрощень. Тим не менш, їх оцінки уможливили низку міжнародних порівнянь, згідно з якими частка людських ресурсів у структурі національного багатства становить від 43 % (у країнах Близького Сходу) до 79 % (у Центральній Америці) [7].

Поряд з людським капіталом, дослідники запропонували розглядати як елемент національного багатства соціальний капітал, під яким розуміли „сукупність мереж, взаємовідносин, норм та інститутів, через які люди отримують доступ до влади та ресурсів і впливають на прийняття рішень, у т.ч. політичних” [8, с. 78], але аналітичних розрахунків у даному напрямі фахівці не проводили. Загалом термін „соціальний капітал” економісти почали використовувати недавно, однак окремі аспекти його формування в умовах функціонування таких механізмів, як соціальні мережі, загальні норми, переконання та взаємна довіра на індивідуальному, корпоративному та макроінституційному суспільних рівнях, досліджували під різними назвами, починаючи з 20-х років минулого сторіччя, багато вчених, серед яких П. Бурдье, Д. Коулмен, Р. Патнем, Є. Бухвальд, Л. Діскін, В. Радаєв, Л. Стрельніков, Н. Тихонов, П. Шихіреєв, Т. Сидоріна, О. Шкаратан, А. Красилова, Г. Ястребов та ін. Розвиток теоретичних уявлень про соціальний капітал протягом останнього часу призвів до оформлення, як мінімум, двох концепцій, перша з яких – неомарксистська – розглядає соціальний капітал як індивідуальний ресурс актора, включеного у мережі, а друга – неоліберальна – акцентує увагу на сприянні, полегшенні індивідуальних або колективних дій у більших масштабах, ніж на рівні сімейних та дружніх мереж і характеризує суспільство в цілому. Очевидно, що у форматі оціночних критеріїв дослідження національного багатства соціальний капітал слід розглядати як параметр, що характеризує суспільство в цілому, однак саме в такому контексті його оцінити найскладніше, на чому наголошують і спеціалісти Світового банку, водночас зазначаючи необхідність оцінки соціального капіталу як кінцевого або проміжного результату, що має бути включений у національні рахунки [8, с. 89]. У рамках авторської концепції оцінки людського потенціалу соціальний капітал пропонується розглядати у загальній сукупності зовнішніх факторів, результатом дії яких є збільшення або зменшення обсягу валового внутрішнього продукту, у т.ч. виробленого за рахунок людського фактора.

Сучасні оцінки людського капіталу та потенціалу вітчизняних вчених охоплюють також показники демографічного потенціалу та сукупної робочої сили. Так, демографічний (демоєкономічний) потенціал України „...як сумарний додатковий продукт (різниця між обсягами вироблених і спожитих матеріальних благ та платних послуг), що буде створений усіма сучасними жителями держави протягом усього їх життя...” [9, с. 160], за світовими цінами станом на 01.01.1996 р. вчені РВПС України НАН України оцінили у 5,3 трлн. дол. США (37,5 % від загального обсягу національного багатства), а сукупна робоча сила (як добуток середньомісячної вартості робочої сили одного працівника на кількість трудоактивного населення в економіці України, яка складається з кількості зайнятих у суспільному виробництві та незайнятих трудовою діяльністю осіб, зареєстрованих у державній службі зайнятості як таких, що шукають роботу) – у 1,6 трлн. дол. США (11,4 % від загального обсягу національного багатства) (табл. 1).

Таблиця 1

Демографічний потенціал та сукупна робоча сила в структурі національного багатства України на 01.01.1996 р.

Назва показника	За внутрішніми цінами (по залишковій вартості)		За світовими цінами (по залишковій вартості)		Частка у структурі, %
	трлн грн.	трлн дол. США	трлн грн.	трлн дол. США	
Національне багатство, усього, у т.ч.:	5,3	2,9	25,2	14,0	100,0
Демографічний потенціал	0,98	0,546	94,6	5,3	37,5
Сукупна робоча сила	0,26	0,15	2,9	1,6	11,4

Джерело: *Національне багатство України / За ред. Дорогуцьова С.І. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 224 с.*

А, згідно з експериментальними оцінками науковців Інституту економіки РАН Л. Нестерова та Г. Аширової, станом на початок ХХІ сторіччя людський капітал України „як сума сукупних витрат держави, сімей, підприємців та різних фондів на підготовку працівників до трудової діяльності у віці 18–20 років [10]” становив 4,5 трлн. дол. США (53,1 % від загального обсягу національного багатства), тоді як в РФ – 28,7 трлн. дол. (50,9 %), Білорусі – 1,8 трлн. дол. (55,4 %), Казахстані – 1,5 трлн. дол. (35,4 %) (табл. 2).

Таблиця 2

Експериментальні оцінки людського капіталу країн СНД на початок ХХІ ст.

Назва країни	Загальний обсяг, трлн. дол. США	На одну особу, трлн. дол. США	Частка людського капіталу у національному багатстві, %
Країни СНД, у т.ч.:	39,9	142,2	49,1
Україна	4,5	91,8	53,1
Російська Федерація	28,7	197,1	50,9
Казахстан	1,5	100,7	35,4
Білорусь	1,8	181,6	55,4

Джерело: *Аширова Г. Современные проблемы оценки человеческого капитала / Г. Аширова // Вопросы статистики. – 2003. – № 3. – С. 26–31.*

Вченими ДУ „Інститут економіки та прогнозування” при здійсненні економічної оцінки людського капіталу було розмежовано поточну та нагромаджену частини людського капіталу. При обчисленні поточних затрат науковці обрали такі показники: соціальні видатки державного бюджету, видатки домогосподарств, спрямовані на розвиток людського капіталу, видатки фонду сприяння зайнятості та видатки фонду соціального страхування. Для уникнення подвійного рахунку, розмір соціальних видатків державного бюджету був зменшений на суму фонду оплати праці зайнятих у бюджетній сфері, оскільки ці суми враховуються у доходах домогосподарств. Вартісна характеристика нагромадженої частини була здійснена „виходячи зі стандартних підходів визначення вартісної оцінки людино-років освітнього потенціалу зайнятого населення” і полягала у правильному

виборі періоду циклу його відтворення, причому загальноприйнятним було визнано факт, що в сучасних умовах цикл відтворення сукупного працівника вимагає його навчання за період у чверть століття, охоплюючи як обов'язкову, так і додаткову освіту. Узагальнюючи все вище наведене, вчені станом на 01.01.2006 р. оцінили людський капітал у 4,62 трлн. грн. (46,7 % від загального обсягу національного багатства), причому вартість його, за даними науковців, постійно зростає (протягом 2000–2006 рр. – на 0,73 трлн. грн.) (табл. 3). А середня кількість років навчання зайнятого населення протягом 2000–2003 років, за розрахунками дослідників, була на рівні 12 років, зменшившись у 2004 р. до 11,3 року [11, с. 73–74].

Таблиця 3

Людський капітал в структурі національного багатства України у 2000–2005 рр.

Назва показника		2000	2001	2002	2003	2004	2005
Національне багатство у фактичних цінах поточного року	трлн. грн.	7,7	8,3	8,5	8,8	9,1	9,9
	трлн. дол. США	1,4	1,6	1,6	1,6	1,7	2,0
Людський капітал у структурі національного багатства, %		55,7	52,5	51,5	51,2	49,7	46,7

Джерело: Шумська С.С. *Національне багатство: методологічні підходи та оцінки по Україні // Економічна теорія. – № 4. – 2006. – С. 62–76.*

Отже, більшість емпіричних оцінок людського капіталу, здійснених в Україні і стосовно України зарубіжними вченими, базуються на затратних методах без урахування ступеня ефективності витрачання відповідних коштів, що потребує розробки системного підходу для максимально повного відображення взаємозалежності процесів нагромадження людського капіталу та дохідних параметрів його реалізації в існуючих економічних умовах.

На необхідності дослідження взаємозв'язку витратних і дохідних аспектів людського капіталу наголошували ще класики теорії людського капіталу Т. Шульц та Г. Беккер, а наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. він став предметом наукових дискусій багатьох учених, зокрема фахівців Американської національної асоціації економічних досліджень (NBER) К. Маллігана та Х. Мартіна, які виявили відмінності у продуктивності працівників залежно від кількості, якості та тривалості праці і наголошували на безпосередньому взаємозв'язку рівня доходів працівників з людським капіталом [12], та Дж. Мінсера, який прийшов до висновку, що працівники з більш високим освітнім рівнем потребують менше питомих витрат на відтворення своїх сімей, ніж інші, оскільки їх праця є більш ефективною [13].

Водночас результати досліджень Д. Філмера та Л. Притчетта засвідчили, що кількісні зміни у даній сфері без забезпечення якісних перетворень не дають змоги досягти бажаного результату в країнах, що розвиваються, де на соціальні послуги й без того вже виділяється значна частка бюджетних коштів. Вчені встановили, що кореляція між державними видатками на освіту та освіченістю населення є досить слабкою [14].

У зв'язку з цим актуалізується використання дворівневої емпіричної матриці дослідження людського потенціалу у вимірах: 1) процесу поточного нагромадження людського капіталу (на основі витратного методу) та 2) сукупного людського потенціалу, капіталізація і реалізація якого опосередковується тенденціями загальноекономічного розвитку країни (на основі дохідного та індексного методів).

Структуру поточного нагромадження людського капіталу в рамках поточного продукту доцільно досліджувати на основі даних Національних рахунків стосовно щорічних витрат домогосподарств, сектору загального державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист, які, згідно з діючою на сьогоднішній день схемою СНР-93, є показниками поточного споживання, однак насправді відображають процес нагромадження людського капіталу й мають включатися в рахунок нагромадження.

А економічну оцінку людського капіталу як сукупності нагромаджених властивостей людини, що формують її здатність продукувати нову вартість та отримувати дохід, доцільно здійснювати на основі комплексного підходу, що поєднує в собі переваги дохідного й індексного методів і відображає як обсяги валового внутрішнього продукту, виробленого за рахунок людського фактора, так і параметри людського розвитку в Україні (демографічні, інформаційні, освітні та наукові) порівняно з країнами світу за формулою: $EO_{лк} = L_{рвн} \cdot K$ (1), де $L_{рвн}$ – приведена (на основі прогнозних параметрів розвитку вітчизняної та світової економіки фахівців Міжнародного валютного фонду, ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАН України” і Міністерства економіки України) дисконтована вартість валового внутрішнього продукту, виробленого за рахунок людського фактора (яку доцільно визначати згідно з даними Національних рахунків щодо частки оплати праці найманих працівників у ВВП); K – коефіцієнт якості людського капіталу – середня арифметична коефіцієнтів: очікуваної тривалості життя при народженні ($k_{ж}$); інформатизації (k_i); освіченості ($k_{осв}$); кількості працівників, зайнятих у НДР ($k_{ндп}$); рівня народжуваності ($k_{рн}$); державних видатків на освіту ($k_{во}$); видатків на науку (k_n), що розраховуються як відношення рівня даного показника в певній країні до його середньої величини у відповідній групі країн (у нашому дослідженні розглядаються країни з високим та середнім рівнем розвитку людського потенціалу за класифікацією ООН). Оскільки отримана на базі операціоналізації потоків валового внутрішнього продукту величина людського капіталу асоціюється з діяльністю населення, зайнятого економічною діяльністю з метою отримання доходу, людський потенціал доцільно розглядати як такий, що відповідає продуктивним можливостям економічно активного населення¹.

Приведення вартості валового внутрішнього продукту України, створеного за рахунок людського фактора, слід виконувати з використанням механізму дисконтування, поділивши майбутній часовий простір² на прогнозний та післяпрогнозний періоди. Для цілей даного дослідження прогнозним доцільно обрати період до 2020 р., оскільки на цей термін з достатньою достовірністю можна передбачити розвиток ситуації. Відповідно післяпрогнозний період – це період з 2021 р. до безкінечності. У прогнозному періоді обчислювати приведену вартість валового внутрішнього продукту України, створеного

за рахунок людського фактора (LP), необхідно за формулою: $LP = \sum_{t=1}^T Sk$ (2) де k –

коефіцієнт дисконтування ($k = 1/(1+d)^t$), який дозволяє привести вартість прогнозного

ВВП до початку розрахункового періоду (01.01.2008 р.); S – вартість ВВП, виробленого

¹ Згідно з концепцією робочої сили економічно активне населення – це населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг (і включає зайнятих та безробітних) [15, с. 365].

² Для поділу майбутнього часового простору на прогнозний та післяпрогнозний періоди використовується метод, розроблений фахівцями Світового банку [7] та ФБК в процесі оцінки вартості галузей економіки Росії [16].

впродовж року t ; d – ставка дисконтування на прогнозний період; t – час, $t=1$ відповідає року приведення; T – прогнозний період. У післяпрогнозному періоді приведену вартість валового внутрішнього продукту України, створеного за рахунок людського фактора, доцільно розраховувати на основі експоненціальної залежності $y = 1E + 0be^{0,1161x}$, що характеризує зміну його розмірів у безкінечному часовому просторі починаючи з 2021 р.

Авторські розрахунки на основі даної концепції для десятих країн світу, включаючи Україну, виявили широке коло можливостей її застосування в процесі аналізу формування людського потенціалу і капіталу як його продуктивної частини. Їх результати засвідчили, що, не зважаючи на те, що питома вага державних витрат на освіту у ВВП останніми роками була однією з найвищих у світі (у 2005 р. частка затрат на освіту у ВВП в Україні становила 6,4 %, а у країнах з високим та середнім рівнем розвитку людського потенціалу – 4,8 %, тому коефіцієнт витрат на освіту ($k_{во}$) для нашої держави становив 1,33), дорівнюючи у 2007 р. 6,34 % [15], якісні характеристики розвитку людини в Україні у контексті загальносвітових параметрів (зокрема за показниками доступу до інформаційних ресурсів, тривалості життя та народжуваності населення) є гіршими, ніж у середньому в країнах з високим та середнім рівнем розвитку людського потенціалу (табл. 5). Так, у 2005 р. обсяг затрат на науково-дослідні роботи становив 1,2 % від ВВП, тоді як у Швеції – 3,7 %, Данії – 2,6 %, Ісландії – 3,0 %, США – 2,7 %, Німеччині – 2,5 %, Франції – 2,2 % [17]. Тому коефіцієнт витрат на науку (k_n) в Україні, розрахований по відношенню до середньосвітового рівня в країнах з високим та середнім рівнем розвитку людського потенціалу, дорівнював 0,75.

Одними з найважливіших параметрів розвитку людських ресурсів будь-якої країни є демографічні показники тривалості життя та рівня народжуваності населення. На жаль, в Україні значення цих показників є меншими, ніж в середньому в світі: у 2006 р. у нашій державі очікувана тривалість життя при народженні чоловіків та жінок становила 62,5 та 74,2 року, а в країнах світу в середньому – 72,4 та 79,1 [15]. Таким чином, для України коефіцієнт очікуваної тривалості життя при народженні ($k_ж$) дорівнюватиме 0,9. В свою чергу, незважаючи на поступове зростання в Україні рівня народжуваності протягом останніх років (за період 2001–2006 рр. кількість народжених на 1000 населення змінилася з 7,7 до 9,8 чол.), даний показник також залишається досить низьким порівняно з показниками країн СНД (16,7) та світу (12,5). Зокрема, в Російській Федерації в 2006 р. народилося 10,4 чол. на 1000 населення; у Франції – 13,1; США – 14,0; Німеччині – 8,2; Польщі – 9,8; Ірландії – 15,1; Люксембурзі – 12,1 [15, с. 544–545]. По відношенню до середньосвітового рівня, український коефіцієнт рівня народжуваності ($k_{рн}$) становить 0,78.

Особливо несприятливими для розвитку людини в Україні є показники доступу до інформаційних технологій, що обумовлюють можливості збільшення та удосконалення людського потенціалу та капіталу як його складової. Коефіцієнт інформатизації України (0,7) є значно меншим, ніж у Швеції (2,72), Швейцарії (2,27), Польщі (1,32), Російській Федерації (1,17) та ін. країнах внаслідок значно меншої кількості користувачів мережі Internet, абонентів стільникового зв'язку та магістральних телефонних ліній на 1 тис. осіб в Україні, ніж у групі досліджуваних країн. Однак, оскільки за рядом показників, передусім витратних, Україна випереджає окремі держави або знаходиться з ними на одному рівні, середньоарифметичний коефіцієнт якості людського капіталу нашої держави (0,91) лише на одну соту менший, ніж відповідний коефіцієнт для Польщі (0,92) й на 0,14 менший, ніж у РФ (1,05). У той же час в інших країнах його величина є значно більшою: у США – 1,64; Франції – 1,42; Німеччині – 1,39, Фінляндії – 2,0, Швеції – 1,95, Швейцарії – 1,51, Сполученому Королівстві – 1,34 (табл. 4).

Таблиця 4

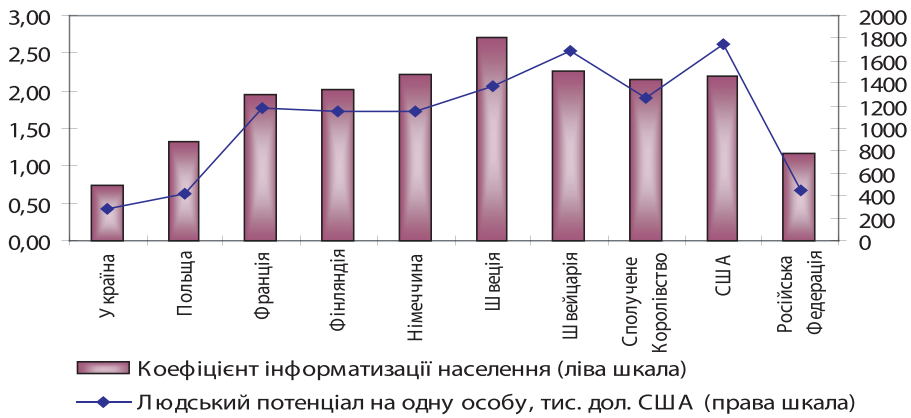
Співвідношення показників і коефіцієнтів людського розвитку в Україні та країнах світу

Назва показника	Значення показника										У середньому в країнах з високим та середнім рівнем розвитку людського потенціалу	Значення коефіцієнта									
	Україна	Польща	Франція	Фінляндія	Німеччина	Швеція	Швейцарія	Сполучене Королівство	США	Російська Федерація		Україна	Польща	Франція	Фінляндія	Німеччина	Швеція	Швейцарія	Сполучене Королівство	США	Російська Федерація
Державні видатки на освіту у 2003 р. (% від ВВП)	6,4	5,4	5,9	6,5	4,6	7,4	6,0	5,4	5,9	3,6	4,8	1,33	1,13	1,23	1,35	0,96	1,54	1,25	1,13	1,23	0,75
Державні видатки на НДР у 2005 р. (% від ВВП)	1,2	0,6	2,2	3,5	2,5	3,7	2,6	1,9	2,7	1,2	1,6	0,75	0,38	1,38	2,19	1,56	2,31	1,63	1,19	1,69	0,75
Кількість працівників, зайнятих у НДР в 2003 р. (на 1 тис. осіб)	1774	1581	3213	7832	3261	5416	3601	2706	4605	3319	1746	1,02	0,91	1,84	4,49	1,87	3,10	2,06	1,55	2,57	1,90
Показники доступу населення до інформаційних технологій у 2005 р. (на 1 тис. осіб)	97	262	430	534	455	764	498	473	630	152	219	0,73	1,32	1,95	2,02	2,21	2,72	2,27	2,15	2,20	1,17
	366	764	789	997	1252	935	921	1088	680	838	476										
Кількість магістральних телефонних ліній	256	309	586	404	667	717	689	528	606	280	264,5	0,9	0,99	1,06	1,05	1,05	1,07	1,08	1,05	1,02	0,87
	62,5	70,9	76,8	75,9	77,2	78,8	79,2	77,1	74,5	59	72,4										
Очікувана тривалість життя при народженні у 2006 р. (років)	74,2	79,6	83,8	83,1	82,4	83,1	84,2	81,1	80,2	72,4	79,1	0,78	0,78	1,05	0,89	0,66	0,94	0,78	0,98	1,12	0,83
	9,8	9,8	13,1	11,1	8,2	11,7	9,8	12,2	14	10,4	12,5										
Середньорифметичний коефіцієнт (К)												0,91	0,92	1,42	2,00	1,39	1,95	1,51	1,34	1,64	1,05

Джерело: розраховано автором на основі даних: Доклад о развитии человека 2007/2008. Борьба с изменениями климата: человеческая солидарность в разделенном мире / United Nations Development Program / Пер. с англ. — М.: „Весь мир”, 2007. — С. 265—268, 273—276; Статистичний щорічник України за 2007 р. / Державний комітет статистики України / За ред. О.Г. Осаулєнка. — К.: Консультант, 2008. — С. 550—551.

Загальний обсяг людського потенціалу України, визначений за авторською методикою, станом на 01.01.2008 р. дорівнює 13,2 трлн. дол. США, з яких 7,75 трлн. дол. США – людський капітал і 5,46 трлн. дол. США – незадіяний (некапіталізований) потенціал. Людський потенціал інших досліджуваних країн, внаслідок порівняно менших коливань рівнів ВВП і більшого абсолютного й відносного розміру оплати праці найманих працівників, значно перевищує його обсяг в Україні, на душу населення якої, з урахуванням паритету купівельної спроможності, припадає 282,2 тис. дол. США людського потенціалу: у Польщі цей показник дорівнює 412,1 тис. дол. США, Російській Федерації – 453,8 тис. дол. США, Швеції – 1375,3 тис. дол. США. (рис. 1).

Джерело: розраховано автором на основі даних: Доклад о развитии человека 2007/2008. Борьба с изменениями климата: человеческая солидарность в разделенном мире / United Nations Development Program / Пер. с англ. – М.: „Весь мир”, 2007. – С. 265–268, 273–276; Статистичний щорічник України за 2007 р. / Державний комітет статистики України / [За ред. О.Г. Осауленка]. – К.: Консультант, 2008. – 571 с.; Формирование ВВП Российской Федерации по источникам доходов [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru>; National Income and Product Accounts Table of the USA [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bea.gov>; Compensation of employees in the EU [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa>.

Рис. 1. Співвідношення коефіцієнта інформатизації населення та людського потенціалу на одну особу в країнах світу

Така суттєва різниця в обсягах людського потенціалу на душу населення в країнах світу є наслідком, передусім, різних можливостей доступу населення до інформаційних технологій та інших ресурсів (зокрема природних, фінансових), а не різного рівня державних видатків на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист, як це декларується багатьма вченими. Це пов'язано з тим, що ефективність витрат опосередковується впливом фактора індивідуальної здатності людини до навчання та наявністю можливостей реалізації отриманих знань, навичок, досвіду на практиці, що істотно залежить від рівня суспільної інформатизації: кореляція між витратними коефіцієнтами та обсягами людського потенціалу на душу населення є незначною (табл. 4), тоді як величина коефіцієнта інформатизації прямо пропорційна масштабам людського потенціалу (рис. 1).

Висновки. Узагальнюючи результати економічної оцінки людського потенціалу, можна зробити наступні важливі висновки: по-перше, аналіз витратних аспектів формування людського капіталу є важливим, але не достатнім у контексті здійснення комплексної економічної оцінки людського потенціалу; по-друге, вагомим елементом оцінки людського потенціалу є урахування дії зовнішніх факторів його формування та можливої реалізації, серед яких головними є обсяг соціального капіталу, сприятливість прогнозної кон'юнктури економічного розвитку, пропорційність нагромадження людського капіталу по відношенню до інших видів капіталу – основного, фінансового та природного; по-третє, обов'язковим у процесі оцінки є врахування незадіяного на даний час в економічній діяльності країни людського (некапіталізованого) потенціалу, який у вузькому сенсі включає потенційні можливості безробітного населення, а у широкому розумінні – також і економічно неактивних жителів нашої країни, питома вага яких у структурі населення працездатного віку (від 15 до 70 років) становить на даний час 37,4 % [15, с. 368], та частину населення країн інших держав, що можуть іммігрувати в Україну з метою працевлаштування, частка яких у структурі населення нашої держави, за прогнозами демографів, внаслідок посилення глобалізаційних тенденцій, буде збільшуватися, переважно, за рахунок малокваліфікованих працівників з країн „третього світу”; по-четверте, процес формування та реалізації людського потенціалу в Україні характеризується значними диспропорціями, оптимізація яких має здійснюватися системно.

Державна соціально-економічна політика, спрямована на регулювання капіталізації людського потенціалу, не повинна обмежуватися заходами зі збільшення витрат на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист населення. Необхідним є підвищення дієвості таких видатків та формування сприятливих загальноекономічних передумов для успішної реалізації набутих знань, навичок, кваліфікації й інших параметрів розвитку людини. В умовах нинішньої безпрецедентної фінансово-економічної кризи за відсутності стандартних рецептів оздоровлення економіки необхідно застосовувати симптоматичні заходи, серед яких одними з найважливіших є ті, що спрямовані на підтримання гідного рівня мінімальних соціальних гарантій населенню, інтенсифікацію інформаційного розвитку, збільшення рівня народжуваності та удосконалення фінансування освітньої сфери шляхом збільшення питомої частки коштів, спрямовуваних на початкову і середню освіту, яка більшою мірою є суспільним благом, тоді як вищу освіту можна вважати приватним благом, переважна частка вигод від отримання якого акумулюється окремими фізичними та юридичними особами. Важливим також є усунення диспропорцій у нагромадженні різних видів капіталу – основного, людського, фінансового та природного, збалансованість утворення яких сприятиме формуванню синергетичного економічного ефекту, оскільки для успішної реалізації людського капіталу необхідні високоякісні основні засоби, екологічно чисте навколишнє середовище, фінансові та природні ресурси.

Крім того, з метою поліпшення інформаційної бази подальших досліджень пропорцій відтворення людського потенціалу необхідно переструктурувати показники Системи національних рахунків, яка уможливило здійснення міжнародних стандартизованих розрахунків, але на даний час охоплює у рамках рахунку капіталу лише поточні щорічні зміни в обсягах основного капіталу, невироблених фінансових активів, запасів матеріальних оборотних коштів та цінностей. Розробка наукового підґрунтя використання показників Системи національних рахунків у процесі аналізу людського потенціалу та капіталу як його ключової складової потребує інтенсифікації наукових пошуків і в даному вузькоспеціалізованому напрямі, і у сфері складання допоміжних таблиць наявності національного капіталу та багатства в цілому, що потребує в майбутньому

опрацювання прикладного методичного інструментарію їх первинної оцінки і виявлення збалансованості нагромадження як основної передумови формування нової якості економічного розвитку.

Джерела

1. *Schultz T.* Investments in Human Capital / T. Schultz // The American Economic Review. March 1961. – № 51 (1). – P. 9–27.
2. *Becker G. S.* Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education / G. S. Becker – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992. – 361 p.
3. *Радаев В.В.* Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // Экономическая социология. – 2002.–№ 4.–С. 25.
4. *Брокгауз Ф.А. Ефрон И.А.* Энциклопедический словарь. – СПб.: Типо-Литография ИА. Ефрона, 1891. – В 82 т. – Т. – 472 с.
5. *Кендрик Дж.* Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик // Вопросы экономики. – 1976. – № 1. – С. 15–29.
6. *Доклад о развитии человека 2007/2008.* Борьба с изменениями климата: человеческая солидарность в разделенном мире / United Nations Development Program / Пер. с англ. – М.: „Весь мир”, 2007. – 386 с.
7. *Estimating National Wealth: Methodology and Results* / [A. Kunte, K. Hamilton, J. Dixon, M. Clements]. – Washington, D.C.: The World Bank. – 1998. – 45 p.
8. *Dixon J., Bakkes J., Hamilton K., Kunte A., Lutz E., Paggiolo S., Hie J.* Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development. – Washington D.C.: The World Bank, 1997. – 112 p.
9. *Макарова О.В., Позняк О.В.* Методика вартісної оцінки демоекономічного потенціалу // Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. – Вип. 6. – К.: РВПС України НАН України. – 1998. – С. 160–167.
10. *Нестеров Л.* Национальное богатство и человеческий капитал / Л. Нестеров, Г. Аширова // Вопросы экономики. – 2003. – № 2. – С. 103–110.
11. *Близнюк В. В.* Людський капітал / У книзі: Капіталізація економіки України / За ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007. – С. 70–73.
12. *Mulligan C.* Measuring Aggregate Human Capital / C. Mulligan, X. Sala-i-Martin. – Working Paper of the NBER. – № 5016. – Feb. 1995. – 55 p.
13. *The Production of Human Capital and The Lifecycle of Earnings: Variations on a Theme* / J. Mincer // Journal of Labor Economics – 1997. – Vol. 15 – № 1. – P. 26–47.
14. *Filmer D.* The Effect of Household Wealth on Educational Attainment: Evidence from 35 Countries / D. Filmer, L. Pritchett // Population and Development Review – 1999. – 25 (1). – P. 85–120.
15. *Статистичний щорічник України за 2007 р.* / Державний комітет статистики України / [За ред. О.Г. Осауленка]. – К.: Консультант, 2008. – 571 с.
16. *Сколько стоит Россия* / Под ред. И.А.Николаева. – М.: „Экономика”, „Елима”, 2004. – 400 с.
17. *Доклад о развитии человека 2007/2008.* Борьба с изменениями климата: человеческая солидарность в разделенном мире / United Nations Development Program / Пер. с англ. – М.: „Весь мир”, 2007. – С. 265–268.

Анотація. В статті подано результати комплексної економічної оцінки людського потенціалу України в контексті світових параметрів на основі розробленої автором концепції. Обґрунтована необхідність усунення диспропорцій нагромадження людського капіталу по відношенню до інших видів капіталу (основного, фінансового, природного) та удосконалення інформаційної бази подальших досліджень шляхом реструктурування та доповнення показників Системи національних рахунків.

Аннотация. В статье представлены результаты комплексной экономической оценки человеческого потенциала Украины в контексте мировых параметров на основе разработанной автором концепции. Обоснована необходимость устранения диспропорций накопления человеческого капитала по отношению к другим видам капитала (основного, финансового, природного) и усовершенствования информационной базы дальнейших исследований путем реструктурирования и дополнения показателей Системы национальных счетов.

Summary. The results of the economic assessment of the Ukrainian human potential in the context of the world parameters on basis of the author's conception are presented in this article. The definitions of the categories „human capital” and „human potential” and methodical features of their evaluation are specified. The estimation of the human potential are grounded in two planes, first of which are related with the process of the current accumulation of the human capital (on the base of the expense method) and second – with combined human potential, which capitalization and realization mediates by tendencies of the national economic development (on the base of the profitable and index methods). The main directions of the public policy of the human potential capitalization are exposed. The necessity of the removing of disproportions of the human capital accumulation on a relation to the capital (fixed, financial, natural) and improvement of the information base of the further researches by the way of restructuring and additions of indexes of the SNA are argued. First of all it implies improvement in the composing of the auxiliary tables of the national capital existence and wealth as the whole, that requires development of the applied methodical instruments of their estimation and detection of the balancing of their accumulation as a main condition of the new quality of the economic development formation.

Ключові слова: людський потенціал; людський капітал; капіталізація людського потенціалу; національне багатство.

Ключевые слова: человеческий потенциал; человеческий капитал; капитализация человеческого потенциала; национальное богатство.

Key words: human potential; human capital; human potential capitalization; national wealth.

Стаття надійшла до редакції журналу 21.05.2009 р.